

ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЯК ОДНА ІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ЙОГО ПІДГОТОВКИ ДО ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Трансформаційні процеси в сьогоdnішньому суспільстві визначають необхідність значного покращення теоретичної та практичної підготовки майбутнього вчителя, орієнтацію на реалізацію особистістю фахівця своєї суб'єктної, діяльнісної, індивідуальнотворчої природи в професійній діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що значні резерви в розв'язанні зазначених проблем науковці вбачають у формуванні суб'єктності учасників педагогічного процесу. Проте, підкреслюючи важливість полісуб'єктності навчально-виховного середовища, дослідники до недавнього часу зосереджували увагу на необхідності формування суб'єктної позиції учнів (чи студентів) як прояву їхньої внутрішньої активності, самостійності й творчості в оволодінні знаннями. Водночас суб'єктність вчителя сприймалась як атрибут його професійної освіти. Сьогодні поняття «суб'єкт» (у широкому значенні «носій, творець діяльності») у призмі професійної педагогічної діяльності наповнюється новим змістом. Не викликає сумніву твердження, що успішність, продуктивність навчального процесу несумісна з пасивним сприйняттям учнями наукової інформації. Але це лише частина проблеми. Взаємозалежність особистісних якостей учнів та вчителів актуалізує формування суб'єктності педагога як якісного стану його особистості, що передбачає орієнтацію фахівця не на трансляцію знань, умінь та навичок, а на розвиток людських здібностей, вимагає уміння не просто ставити й розв'язувати дидактичні завдання, а будувати розвивальні навчальні ситуації.

Важливість зазначеного пояснює те, що суб'єктна проблематика починає займати одне з центральних місць у вивченні психолого-

педагогічних механізмів особистісного та професійного розвитку: вивчаються проблеми суб'єктної активності та компоненти суб'єктного досвіду (А.К. Осницький), закономірності розвитку суб'єктності в онтогенезі (В.І. Слободчиков), механізми суб'єктності (В.А. Татенко), становлення суб'єктного потенціалу особистості вчителя (В.О. Сластьонін), структурні компоненти суб'єктності як професійно важливої якості педагога (В.М. Галузьяк), суб'єктність як найвищий рівень професійного розвитку особистості педагога (С.С. Кашлев), суб'єктність як вираження смисло-творчої активності педагога, критерій якості особистісно-орієнтованого уроку 227 (С.В. Кульневич), становлення суб'єктності студентів у навчальному процесі ВНЗ (А.В. Белошицький, І.Ф. Бережна). Важливе значення для нашої статті мають праці, в яких виявляється взаємозв'язок між суб'єктними якостями педагога та його творчою самореалізацією в професійній діяльності (К.А. Абульханова, Т.В. Дуткевич, В.О. Сластьонін, А.В. Белошицький, І.Ф. Бережна, Н.А. Сегеда, Р.К. Серьожникова).

Проте, необхідно відзначити, що на даний час проблема формування суб'єктності майбутнього вчителя не розглядалась дослідниками як одна з педагогічних умов підготовки фахівця до творчої самореалізації в професійній діяльності. На нашу думку, розв'язання зазначеного питання якісно поліпшить професійну підготовку майбутніх учителів.

У зв'язку з цим завданнями нашої статті ми визначаємо: 1) розкриття сутності суб'єктності майбутнього учителя; 2) теоретичне обґрунтування доцільності формування суб'єктності майбутнього вчителя як однієї з педагогічних умов його підготовки до творчої самореалізації в професійній діяльності; 3) визначення необхідних механізмів та методичних напрямів здійснення зазначеного процесу на заняттях з курсу «Основи педагогічної майстерності» для майбутніх учителів англійської мови.

Для виявлення сутності поняття «суб'єктність» звернемося до аналізу в психологопедагогічній літературі поняття «суб'єкт». Ми погоджуємося з дослідниками, що поняття «суб'єкт» відображає певний стан розвитку

людини. І хоча індивіду від самого народження властива активність, суб'єктом він стає лише в процесі спілкування, діяльності та інших видів своєї активності. Суб'єктне завжди пов'язане із способами розв'язання проблем, способами реалізації потенцій людини, проявами її авторської позиції [7, с.11]. Авторство ж людини – це є прояв інтеризованого, усвідомленого та творчо осмисленого досвіду, який з'являється на певній стадії розвитку особистості.

А.К. Осницький виділяє п'ять взаємопов'язаних компонентів суб'єктного досвіду (ціннісний досвід, досвід рефлексії, досвід звичної активізації, операційний досвід та досвід співробітництва) [7, с.16-17], завдяки яким людина може ставити собі цілі та добиватися їх успішного розв'язання.

Суб'єктом життєдіяльності В.О. Татенко вважає індивіда, який свідомо, творчо й відповідально, беручи себе самого за точку відліку й водночас керуючись моральними принципами людського співжиття: 1) визначає мету життя; 2) знаходить чи створює засоби, потрібні для досягнення цієї мети, підпорядковує вибір засобів меті; 3) приймає рішення про перехід від задуму до його здійснення, співвідносячи свої «хочу» й «можу» з актуальною ситуацією; 4) виконує те, що вирішив, долаючи опір зовнішніх і внутрішніх перешкод; 5) оцінює результати виконаного, створеного, досягнутого; 6) інтегрує в індивідуальному досвіді результати й способи діяльності [10, с.15-16].

Як бачимо, характерними ознаками суб'єкта автор виділяє не лише вільне, самопричинне, креативне волевиявлення, але й самоорганізацію та відповідальність особистості за свою діяльність. Із самоорганізацією суб'єкта тісно пов'язана внутрішньо детермінована активність, яка дає можливість вирізняти суб'єкта серед об'єктів. Людина в певних ситуаціях може грати роль об'єкта дій інших людей. Її позиція суб'єкта, як вважає В.В. Горшкова, виявляється лише в безмежному ініційованому розвитку здібностей до активної, внутрішньо детермінованої дії [3, с.22].

Діяльність є провідним способом прояву суб'єкта, умовою його формування та розвитку. Широко вживаним в психології та педагогіці є вираз «суб'єкт діяльності». У такому контексті використовують поняття «суб'єкт» К.А. Абудьханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, А.Н. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та ін. Прагнення виразити себе в діяльності (навчанні, професії), втілити в ній свої можливості – основна потреба особистості як суб'єкта.

Важливо відзначити, що, аналізуючи проблему становлення суб'єктності студентів в навчальному процесі ВНЗ, дослідники А.В. Белошицький та І.Ф. Бережна трактують поняття «суб'єкт (студент)» як особистість, яка самостверджується, самореалізується у навчальному процесі та здатна до самоорганізації й саморегуляції своїх дій та вчинків [1, с.60].

Таким чином, самореалізація розглядається авторами як провідна функція, через яку особистість досягає певного рівня продуктивності та успішності в діяльності. Аналізуючи особистість учителя як суб'єкта професійної діяльності, В.А. Сластьонін до основних її характеристик відносить: здатність не тільки засвоювати світ предметів та ідей, але й перетворювати та створювати нові; усвідомлення й прийняття завдань, установок педагогічної діяльності на всіх етапах її здійснення; володіння основами педагогічної діяльності; усвідомлення власної значущості для інших людей; здатність до рефлексії; володіння важливими індивідуальними процесуальними характеристиками (різнобічні знання, уміння, творчість); а також – спрямованість на самореалізацію [9, с.5]. На переконання автора, ці характеристики забезпечать можливість учителеві виконувати функцію організатора відповідної особистісно-розвивальної ситуації для учнів та рухатися до самовдосконалення.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень дає нам змогу виявити основні атрибутивні характеристики суб'єкта, такі як активність, самоорганізація, відповідальність, свобода, творчість, рефлексивність, самостійність та самореалізація. Не ототожнюючи поняття «суб'єкт» і «суб'єктність», слід відзначити, що суб'єктність як характеристика людини

повністю інтегрує в собі вище перераховані якості та характеризує досягнений особистістю «рівень продуктивності й успішності в реалізованих нею видах діяльності, який відображає її можливості щодо досягнення цілей та розв'язання завдань» [1, с.61].

Відчуття суб'єктності на внутрішньо особистісному плані для особистості, на думку дослідників, полягає в усвідомленні значущості власної ролі в досягненні успіху [1, с. 61]. До основних характеристик суб'єктності як «соціального способу діяльнісноперетворюючого буття й саморозвитку людини» Н.Ф. Коряковцева відносить здатність особистості ініціювати діяльність, здійснювати/володіти діяльністю, оцінювати, вибирати способи діяльності, змінювати її прийоми, контролювати хід та результати діяльності [5, с.11]. Таким чином, суб'єктність учня автор трактує як автономне ініціювання й управління своєю діяльністю.

Досліджуючи суб'єктну позицію студента в навчальному процесі ВНЗ, Р.К. Серьожникова розглядає її як реалізацію його творчого потенціалу. Суб'єктність дослідниці трактує як ідею формування спрямованості фахівця на професійно-особистісне самовдосконалення, перетворення себе для вирішення завдань, що ускладнюється креативною професійною діяльністю [8, с.31].

У розумінні В.М. Галузяка, суб'єктність є інтегральною професійно важливою якістю особистості, що проявляється у прагненні до самовизначення, самодетермінації, саморегуляції та самовдосконалення професійної діяльності, вона є особливою формою прояву й організації активного ставлення педагога до себе як суб'єкта стосунків з оточенням, реалізації себе як автора власного буття в просторі педагогічної діяльності [2, с.215].

С.С. Кашлев розглядає суб'єктність як якісний стан особистості педагога, який констатує вищий рівень професійного розвитку особистості педагога. На його думку, суб'єктність пов'язана із здатністю індивіда перетворювати власне життя та професійну діяльність на предмет

практичного перетворення, вдосконалення. Даний процес, за автором, потребує таких здібностей педагога: 1) керувати своїми діями; 2) моделювати, планувати способи дій самого себе та учнів; 3) реалізовувати задумані програми; 4) контролювати хід своїх дій та оцінювати їх результати; 5) рефлексувати свою діяльність та учнів [4, с.16].

Суб'єктний підхід у системі освіти вимагає нових критеріальних підходів до оцінки педагогічної діяльності. С.В. Кульневич і Т.П. Лакоценина пропонують одним із критеріїв оцінки якості особистісно-орієнтованого уроку використовувати суб'єктність як вираження смисло-творчої активності учителя, яка проявляється в умінні допомагати учням породжувати смисли й цінності своєї навчальної діяльності [6, с.110].

Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури робить для нас очевидним взаємозв'язок між поняттями «суб'єктність» та «самореалізація». Ми доходимо висновку, що суб'єктність як характеристика особистості, що інтегративно поєднує цілеспрямованість, творчу, внутрішньо детерміновану активність щодо планування й реалізації задуманого, рефлексивність, індивідуальність, автономність, передбачає творчу самореалізацію особистості як один із етапів професійного розвитку. Суб'єктність майбутнього вчителя розуміється нами як уміння брати на себе відповідальність за свою професійну діяльність, враховуючи всі компоненти цієї діяльності, а саме: цілепокладання, визначення змісту навчання та його творче моделювання, вибір і модифікацію необхідних методів та прийомів, оцінку отриманих результатів. Професійна суб'єктність є категорією, яка формується в процесі професійного розвитку особистості, і в цьому процесі особистість прагне досягнути певного рівня розвитку даної здібності. Оскільки теоретично можна розрізняти різні рівні суб'єктності особистості, то суб'єктність учителя, який творчо самореалізується, тобто максимально повно втілює в професійну діяльність свої здібності щодо формування навчально-розвивального середовища для учнів, пропонуємо розглядати як найвищий рівень професійного розвитку.

З урахуванням проведеного аналізу та враховуючи специфіку викладання англійської мови, визначимо конкретні механізми та методичні напрями формування суб'єктності студента на базі занять з ОПМ.

1. Ініціювати самостійний пошук, критичне опрацювання та переосмислення студентами передових педагогічних та методичних ідей, а також матеріалів про особистісноорієнтовані школи, їхні навчальні принципи, методи і форми роботи з дітьми. Забезпечити формування у майбутніх фахівців особистої суб'єктної позиції щодо дослідженого та привнесення до їхнього досвіду продуктивних розвивальних способів професійної діяльності, використовуючи рефлексивні методи, метод проектів, полісуб'єктне обговорення доповідей, фрагменти фільмів професійної тематики, показові уроки вчителів.

2. Віднести цілепокладання до обов'язкових етапів заняття та забезпечити при цьому інтеріоризацію студентами цілей навчання. Сформувані у студентів як майбутніх учителів навички формулювання навчальних, особистісно значущих цілей для учнів у спеціально змодельованих навчальних ситуаціях.

3. Провідним у плануванні студентами уроку визначити необхідність урахування індивідуальних особливостей, інтересів, можливостей, рівнів володіння англійською мовою та прагнення підвищити розвиток учнів засобами англійської мови.

Виходячи з цього, слід орієнтувати студентів у їхній професійній підготовці на наступне:

а) надзвичайно важливим у організації власного уроку необхідно вважати врахування особистих навчальних цілей школярів та надання пріоритету визначенню завдань уроку в термінах умінь на противагу термінам мовного матеріалу;

б) до обов'язкових складових планування змісту особистісно-орієнтованого уроку віднести: адаптування підручника й різноманітного додаткового матеріалу відповідно до вікових, індивідуальних потреб учнів та

потреб навчальної ситуації; не копіювання готового, а використання широкого спектра нового дидактичного матеріалу; вихід за межі сюжетів, тем та проблем, які пропонує підручник; застосування у навчальному процесі текстів, розмовних тем для обговорення особистісно значущих питань; змінювати в залежності від необхідності навчальної ситуації закриті завдання на завдання відкритого типу;

в) планування змісту уроку майбутніми вчителями передбачає створення власних комплексів вправ, що вимагає дотримання принципу поступовості переходу від більш простих завдань до більш складних, від менш комунікативних до більш комунікативних, від концентрації уваги на формі до розподілу уваги між формою і змістом, а також до поступового переключення уваги на змісті іншомовного висловлювання;

г) оцінка вчителем відкритих завдань та завдань комунікативного характеру, які передбачають вияв учнями креативності, автономності й оригінальності, повинна здійснюватися в термінах, адекватних реальній життєвій ситуації. Недостатньо констатувати рівень мовної правильності іншомовних висловлювань, бажано підкреслити те нове, цікаве, що сказав (написав) учень;

д) вибір та модифікацію методів необхідно здійснювати відповідно до індивідуальних особливостей учнів, цілей уроку та образу результату, який планується отримати.

4. Слід звернути увагу студентів, що процес цілепокладання, усвідомлення способів виконання завдань є неповноцінним у своїй суб'єктно-формулюючій функції за умови нехтування в кінці уроку етапом співвіднесення цілей уроку та отриманих результатів, а також корегування особистих цілей учнів.

У наступній статті ми маємо наміри проаналізувати докладніше механізми формування суб'єктності майбутнього вчителя та розглянути доцільні методи втілення їх на практиці.

Література:

1. 1.Белошицкий А.В., Бережная И.Ф. Становление субъектности студентов в образовательном процессе вуза // Педагогика. – 2006. – №5. –С.60 -66.
2. Галузяк В.М. Суб'єктність як професійно важлива якість педагога // Наукові записки. Серія: педагогіка і психологія. – 2004. – №15. – С.212 -216.
3. Горшкова В.В. Проблема субъекта в педагогике: учеб. пособие по спецкурсу. – Л.: Изд -во РГПУ, 1991. – 77с.
4. Кашлев С.С. Интерактивные методы обучения педагогике: учеб. пособие. – Мн.: Высш. шк., 2004. – 176с.
5. Коряковцева Н.Ф. Автономия учащегося в учебной деятельности по овладению иностранным языком как образовательная цель // ИЯШ. – 2001. – №1. – С.9 -14
6. Кульневич С.В., Лакоценина Т.П. Анализ современного урока: практ. пос. для учителей и классн. руководителей, студентов пед. уч. заведений, слушателей ИПК, изд. – 2 -е, доп. и перераб. – Ростов /Д: изд -во «Учитель», 2003. – 224с.
7. Осницкий А.К. Проблемы исследования субъектной активности // Вопросы психологии. – 1996. – №1. – С.19.
8. Серьожникова Р.К. Суб'єктна позиція студента як реалізація його творчого потенціалу // Проблеми освіти: Наук. -метод. центр вищої освіти, 2006. – Вип.43. – С.31 -33.
9. Сластенин В.А. Психолого-педагогическое образование и становление субъектного потенциала личности учителя // Педагогическое образование и наука. – 2006. – №2. – С. -9.
10. Татенко В.О. Суб'єктна парадигма у психології освіти // Педагогіка і психологія. – 2004. – №2. – С.11-23.